

Seyranə Əflatun qızı Xəlilzadə

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
seyrane.xelilzade@gmail.com

SİVİLİZASIYALARIN TOQQUŞMASI

Açar sözlər: sivilizasiya, Qərb, islam, qloballaşma

Key words: civilization, West, Islam, globalization

Ключевые слова: цивилизация, Запад, ислам, глобализация

Sivilizasiyaların toqquşması anlayışı 1993-cü ildə amerikalı tədqiqatçı S.Hantinqton tərəfindən irəli sürülmüş və 2008-ci ildə ölümünə qədər 15 il ərzində Hantinqtonun tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Məşhur Amerikalı politoloq S.Hantinqton 1993-cü ilin yayında "Foreign Affairs" jurnalında "Sivilizasiyaların toqquşması?" məqaləsini dərc etdi. Məqalə müxtəlif ölkələrin ictimai-siyasi düşüncə nümayəndələrinin geniş marağına səbəb oldu. Sonralar "Sivilizasiyaların toqquşması?" məqaləsi S.Hantinqtonun qeyd etdiyi kimi, "əvvəllər yazdıqlarımdan daha çox həyəcan doğurdu" [8, s.7]. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, 1993-cü il məqaləsinin başlığında, S. Huntington sual işarəsindən istifadə etsə də, demək olar ki, hər kəs bu sual işarəsini görməzdən gəlmişdir. [8, s.8]. Bu, xüsusi maraq doğurur, belə ki, amerikalı politoloq məsələni ortaya qoyur, sual verərək izah tələb edir və dünyada baş verən qlobal dəyişikliklərin təhlükəli istiqamət alması sual işarəsini təsdiq işarəsinə çevirir. "Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən qurulması" monoqrafiyasının aşağıdakı müddəası buna sübutdur: "Modernləşmədən qaynaqlanaraq, mədəniyyət prinsipinə uyğun olaraq qlobal siyasi məkanın yenidən qurulması baş verir. Xalqlar və qohum mədəniyyətli dövlətlər bir-birinə yaxınlaşır. Müxtəlif mədəniyyətli xalqları və dövlətlər isə, əksinə, bir-birindən uzaqlaşır. Fövqəldövlətlərin ideologiyası və münasibətləri ilə müəyyən edilən birliklər və bloklar müəyyən bir mədəniyyətə və sivilizasiyaya mənsub olduğu diktə edilən birliklər ilə əvəz olunur. Siyasi hədudlarla yanaşı, mədəni sərhədlərin uyğunlaşdırılmasına yönəlmiş proseslər sürətlənir. Ortaq bir mədəniyyətlə birləşən cəmiyyətlər Soyuq Müharibənin bloklarını əvəz edir və sivilizasiyalar arasındakı tektonik çatların xətləri dünya siyasətinin qarşıdurma və toqquşma xətlərinə çevrilir" [8, s.27].

Huntington səkkiz sivilizasiyanı müəyyənləşdirir: Qərb, Konfutsi, Yapon, İslam, Hind, Pravoslav Slavyan, Latin Amerikası, Afrika. SSRİ və dünya sosialist sisteminin dağılmasından sonra əsas dünya qarşıdurması sivilizasiyaların toqquşmasıdır. Hantinqtona görə, dünya sosialist sisteminin süqutundan sonra qarşıdurmaların çoxu mədəniyyət tərəfindən müəyyən ediləcək və sivilizasiyaların toqquşması dünya siyasətində dominant amilə çevriləcəkdir. Sivilizasiyaların toqquşması qlobal münaqişələrin təkamülünün son mərhələsidir. Fransa İnqilabından əvvəl, qarşıdurmaların əsas xətləri dövlətlər arasında, sonra - millətlər arasında, birinci dünya müharibəsindən sonra -ideologiyaların qarşıdurması baş verdi. Bunlar əsasən Qərb sivilizasiyasının münaqişələri idi. İndi isə "sivilizasiyalar arasındakı xətlər - bunlar gələcək cəbhələrin xətləridir." Gələcəyin əsas qarşıdurması Qərb və qeyri-Qərb sivilizasiyalarının, əsasən də İslamın qarşıdurması olacaq. Sivilizasiyalar oxşar cəhətlərlə- dil, din, tarix, adət, ənənələr, müəssisələrə və hər bir fərdin subyektiv özünü identifikasiyası ilə əlaqəli olur. Özünü identifikasiyanın müxtəlif səviyyələri var: belə ki, Romada məskunlaşan sakin özünü romalı, italyan, katolik, xristian, avropalı, qərblə kimi identifikasiyaladıra bilər. İnsanların mədəni identifikasiyası dəyişə bilər, və nəticədə bu və yaxud digər sivilizasiyanın tərkibi və sərhədləri də dəyişmiş olacaq [7, s.537].

Sivilizasiya böyük insan kütləsini əhatə edir- məsələn, L.Pay Çin üçün qeyd edir ki "Çin özünü dövlət kimi qələmə verən sivilizasiyadır". Lakin eyni zamanda, sivilizasiya çox az tərkibə də malik ola bilər. Məsələn, Karib adaları hövzəsinin ingilisdilli sakinlərinin sivilizasiyası kimi. Sivilizasiya bir neçə dövləti (qərb, latın amerikan, ərəb sivilizasiyaları kimi), və yaxud bir dövləti (Yaponiya) əhatə edə bilər. Qərb sivilizasiyası əsasən, Avropa və Şimali Amerika, İslam sivilizasiyası isə əsasən, ərəb, türk və malay sivilizasiyalarında əks olunur. Bunlar arasında sərhədlər bulanıqdır, lakin realdır. Sivilizasiyalar dinamikdir, onlar çiçəklənir və ya tənəzzül edir, inkişaf edir və ya parçalanıb məhv olurlar. Toynbinin hesablamalarına görə, bəşəriyyət tarixində 21 sivilizasiya mövcud olmuş, və müasir dövrdə onlardan yalnız 6-sı mövcuddur [10, s.116]. Sivilizasiyalar arasında münaqişələr qaçınılmazdır. Bunun bir neçə səbəbləri var:

1. Sivilizasiyalar çox müxtəlifdir. Onlar müxtəlif dil, din, tarix, mədəniyyət, ənənələrə və s. malikdirlər.

2. Dünya getdikcə daha sıx əlaqələnir. Şimali Afrikadan Fransaya immiqrasiya fransızlarda düşmənçilik münasibəti doğurdu, lakin eyni zamanda, digər immiqrantlar üçün – Polşadan avropalılar və katoliklər

üçün xoşməramlı münasibət doğurdu. Amerikanlar Kanada və Avropa dövlətlərinin iri investisiyalarına sakit yanaşdıqları halda, Yaponiyadan iri kapital qoyuluşlarına həssas yanaşırlar.

3. Üçüncüsü, iqtisadi modernləşmə və sosial dəyişikliklər bütün dünyada insanların ənənəvi identifikasiyasını qarışdırır və beləliklə, milli dövlətlərin identifikasiya mənbəsi kimi rolu zəifləyir.

4. Dördüncüsü, sivilizasyon özünüdərk Qərbin rolunun ikiye ayrılması ilə dikte olunur. Bir tərəfdən, Qərb öz qüdrətinin ən pik nöqtəsindədir. Digər tərəfdən məhz bu, digər qeyri qərb dövlətlərini öz tarixi mədəni köklərinə qayıtmağa sövq edir.

5. Beşincisi, iqtisadi və siyasi dəyərlər dəyişikliklərə tez məruz qalır, nəinki, mədəni özəlliklər. Məhz buna görə də, mədəni fərqləri həll etmək və yaxud kompromisə gətirmək daha qəlizdir. Keçmiş kommunistlər demokratlara, zənginlər yoxsullara çevrilə bilərlər. Lakin ruslar estonlara, azərbaycanlılar ermənilərə çevrilə bilməzlər [5, s.22].

Huntingtonun yeni geosiyasi vəziyyəti qısa olaraq - the West and the Rest (Qərb və digərləri) olaraq qeyd edir. Zənnimcə, Huntingtonun konsepsiyası, dünya sosialist sisteminin siyasi çökməsi və SSRİ-nin geosiyasi yoxa çıxması kontekstində birqütblü dünya siyasətində “yeni dünya nizamının” formalaşması zərurətinə cavab idi.

Hər hansı bir formada geosiyasi mübarizə əsasən təbii ehtiyatlar və “insan kapitalı” kimi inkişaf mənbələri uğrunda baş verir. SSRİ-nin dağılması Qərbin əvvəllər arzuolunan dərəcədə mənimsəyə bilmədiyi coğrafi, iqtisadi və informasiya-ideoloji (mədəni) məkanların ekspansiyası üçün “azad edildi”. 90-cı illərin birinci yarısında və elə bu gün də, bu məkanların və onların resurslarının ələ keçirilməsi üçün İslam amili ən əlverişli vasitə idi. Bir tərəfdən, ən zəruri təbii sərvətlər (neft, təbii qaz, müxtəlif filizlər, su ehtiyatları və s.) əsasən keçmiş Sovet limanının İslam sektorunda (şimal-qərb və şimali Afrika, cənub-qərb, cənub və cənub-şərq Asiya) cəmləşmişdir. Digər tərəfdən, Rusiyanın, postsovet və post-sosialist Avrasiya ölkələrinin sosial quruluşunda İslam əhalisinin olması, separatizmin və konfessiyalararası ziddiyyətlərin təşəbbüsü ilə bu dövlətlərin ərazilərini parçalamaq və resurslarını ən əlverişli şərtlərdə istifadə etmək üçün ümid verir [11, s.68].

Ötən əsrin 90-cı illərinin ilk yarısında “sivilizasiyaların toqquşması” anlayışının meydana çıxması təsadüfi deyildi, coğrafi məkanın mənbələri üçün ona qarşı mübarizədə əməkdaşlıq və fəaliyyət birliyini təmin etmək üçün yeni “bütün sivil dünyanın düşməni” nin tapılması zəruri idi.

Keçmiş düşmən - içərisində kommunizm nəzəriyyəsi hakim olan sosializm sistemi məğlub oldu, Koreya, Vyetnam, Anqola və planetin hər hansı bir yerindəki müharibələri əsaslandırان ideoloji qarşıdurma sona çatdı. Huntington haqlı idi. Sivilizasiyaların toqquşması, dünyanın hər bir bölgəsində Qərbin genişlənməsi üçün demək olar ki, əbədi, dəyişməz bir əsaslandırma təmin edir, çünki əsas rəqib yalnız İslamdır. Artıq bütün planet genişlənmə obyektidir. Dünya tarixində ilk dəfə olaraq, yeganə böyük güc və onun əsas müttəfiqləri, ekvivalent qlobal müxalifətlə qarşılaşmayan mütləq qlobal gücə sahibdir, yəni onlar öz super korporasiyalarının dəyərlərini və iqtisadi layihələrini hər şeyə tətbiq edə bilərlər. Qərbin qlobal genişlənməsinin nəzəri əsaslandırılması (ilk növbədə iqtisadi korporasiyalarının genişlənməsi) qloballaşma anlayışıdır [6, s.7].

Qloballaşma anlayışı “sivilizasiyaların toqquşması” nəzəriyyəsini gücləndirir. Qloballaşma əsaslandırır ki, Qərbin genişlənməsi - egoist olaraq digər xalqların və cəmiyyətlərin resurslarından öz məqsədləri üçün istifadə etmək istəyi nəticəsində deyil, iqtisadiyyatların və mədəniyyətlərin qlobal qarşılıqlı asılılığının obyektiv qanununun nəticəsidir. Rus çarı I Aleksandr dediyi kimi: “Sizi mən cəzalandırmıram, qanun cəzalandırır”. Bununla belə, iqtisadiyyatların və mədəniyyətlərin qarşılıqlı asılılığının heç bir şəkildə bərabər olmamasına diqqət yetirilmir. Qloballaşma dövründə mədəniyyətlər və sivilizasiyaların bərabərliyi yoxdur. Liberal sivilizasiya üstünlük təşkil edir və öz ideyalarını digərlərinə tətbiq edir, ənənəvi sivilizasiya isə kənarda qalır. Ənənəvi cəmiyyətlərin tibb, fəlsəfə və kulinariya ənənələrinin qədim prinsipləri liberal sivilizasiyaların həyatına və mədəniyyətinə nüfuz edir. Liberal siyasi plüralizmin və sərbəst bazar iqtisadiyyatının qərb prinsipləri isə ənənəvi cəmiyyətlərin iqtisadiyyatına və siyasətinə nüfuz edir. Soyuq Müharibədən sonra, bildiyimiz kimi, iki prinsip tətbiq olunur: “Qaliblər mühakimə olunmur” və “məğlub olanların vay halına!” Geosiyasi genişlənməyə gəldikdə, bu deməkdir ki, hazırda Qərb qalibləri genişlənmə aktorlarını “təmiz”, yəni azadlığı sevən və demokratiyaya sadıq olanlar və “murdar”lara, yəni avtoritarizmə sadıqlara seçirlər. Birincisi bütün növ məkanlarda regional və qlobal genişlənməni həyata keçirə bilər və keçirməlidir, ikincisi isə edə bilməz və cəhd etsələr belə cəzalandırılacaqlar (keçmiş Yuqoslaviyanın, İraqın, Şimali Koreyanın taleyi) [2, s.7].

Xatırladaq ki, Qərb sivilizasiyasının əsas düşməni olaraq Huntington, "on üç əsr boyu sərhədləri qanla örtülən" İslam sivilizasiyasını elan edir. 2001-ci ilin sentyabr hücumları, əsl mənbəyi nə olursa olsun, sivilizasiyaların toqquşması nəzəriyyəsini tamamlamağa və “şər oxu” anlayışından istifadə edərək beynəlxalq

xalq terrorizmi, müasir dövr üçün əsas təhdid kimi inkişaf etdirməsinə imkan yaratdı. Sentyabrın 11-də taleyüklü təyyarələri idarə edən terrorçular müsəlmanlar idi, və o zamandan bəri sivilizasiyanın 1nömrlü düşməni “təyin edilmiş” Üsəmə bin Laden idi. İslam, həmçinin, hazırda məşhur Əl-Qaidə də daxil olmaqla, bin Laden tərəfindən yəhudilərə və səlibçilərə qarşı yaradılan Beynəlxalq Cəbhə üzvləri tərəfindən də təsdiqlənir. Qərbə hücumla yanaşı, Cəbhə yəhudi kapitalını və bu kimi yəhudi etnoslarını da təhdid edir. Bu, “ikinci Holokost” un elanıdır. Bildiyimiz kimi, ötən əsrin ortalarında “ilk Holokost” un tanınması, Yaxın Şərqdə böyük Qərb kapitalının neft maraqlarına sadıq “gecə qoruyucusu” olan İsrail dövlətinin yaranmasında mühüm amil idi. Ola bilsin ki, bin Ladenin “ikinci Holokostu” Qərbin bütövlükdə Avrasiya bölgəsindəki mövcudluğunu möhkəmləndirməyə yönəlmiş konkret bir geosiyasi quruluş yaratmaq üçün istifadə edilsin. Terrorçuluq və terror təşkilatlarının, ilk növbədə Əl-Qaidənin mühakimə olunması doktrinası çərçivəsində ABŞ və onun qərb müttəfiqləri Yaxın və Orta Şərqin resurs bölgələrində daimi hərbi və iqtisadi mövcudluğun yeni əsaslarını tapdılar: Orta Asiya, Əfqanıstan, İraq və digər ölkələrdə hərbi bazalar, qərb korporasiyaları üçün zəngin neft yataqlarının işlənməsi üçün yeni müqavilələr. Bu gün böyük Qərb kapitalının möhkəmləndirilməsinə ehtiyac olan hər yerdə Əl-Qaidə həqiqi və ya virtual formada mövcuddur: Yəməndə, Pakistanda, Sudanda, Səudiyyə Ərəbistanında və s. [3, s.230].

Yeddi “terror dövləti” nin (bunlardan beşində islam dini hakimdir) təmsil olunan “şər oxu” Qərb tərəfindən müxtəlif yollarla qəsdən məhv edilir. Maraqlıdır ki, “ox” tərkibinə neftlə zəngin olan üç dövlət - Liviya, İraq və İran - və Xəzər dənizinin və İranın neft-qaz xəzinələrinə nəzarət etmək üçün vacib olan bir dövlət - Əfqanıstan daxildir. Əfqanıstan, İraq və Liviya silahlı təcavüzə məruz qaldı, İran beynəlxalq sanksiyalara məruz qaldı. Tunisdə, Əlcəzairdə, Liviyada, Misirdə, İordaniyada, Yəməndə müxtəlif dərəcələrdə intensivliklə həyata keçirilən müasir Orta Şərqin “rəngli inqilabları” gizli, lakin şübhəsiz bir hədəfə sahibdir ki, bu da Şimali Afrika, Fars körfəzi və Orta Şərqdəki neftlə zəngin bu dövlətlərdə formalaşan siyasi rejimləri nəzarət altına almaqdır. ABŞ və onun müttəfiqlərinin Əfqanıstandakı on illik müharibəsi və İraqdakı iyirmi illik təcavüz dövrü (1991-ci il Körfəz müharibəsi, 1998-ci il Əməliyyat Səhra Tülküsi və 2003-cü ildə başlatılan müharibə sayılır) silahlı təcavüzün fayda gətirməkdən daha çox problem gətirdiyini göstərdi. Bu, iqtisadi cəhətdən bahalı, siyasi cəhətdən məsrəflü, ideoloji cəhətdən “inkişaf etmiş demokratiyaların” nüfuzuna zərərli. İctimai həyatın qeyd olunan sahələri çərçivəsində - Şimali Afrika və Qərbi Asiya ölkələrinin sakinlərinin özləri tərəfindən “çürük diktator rejimlərinə qarşı xalq inqilabları” nın köməyi ilə genişləndirilməsi daha yaxşı və nisbətən daha ucuzdur [4, s.336-337].

“Rəngli inqilablar” texnologiyaları Şərqi Avropa və Orta Asiya (Qırğızıstan) ölkələrində inkişaf etdirilmiş və daha sonra məqsədyönlü şəkildə Yaxın Şərqdə tətbiq olundu. Neftlə zəngin İran və Səudiyyə Ərəbistanına qarşı birbaşa hərbi təcavüz bir sıra səbəblərdən mümkün deyildi. Nəticə etibarilə, onları “inqilabi dövlətlər” əhatə etməlidir və Qərbə öz məqsədlərini yerinə yetirmək üçün rəvac verməlidirlər. Bu vəziyyətdə İranın qonşu ölkələrinin “inqilabi” halqası ona təzyiq vasitəsi kimi çıxış edəcəkdir. Hunqintona görə, yeni təhlükəni uğurla qarşılamaq üçün Qərb aşağıdakıları etməlidir:

- Qərb sivilizasiyasının Amerika və Qərbi Avropa hissələrinin, habelə mədəniyyətlərinə görə Qərbə ən yaxın olan Avropa və Latın Amerikası sivilizasiyalarının daha sıx inteqrasiyası;
- Yaponiya və Rusiya ilə daha sıx qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək,
- Sivilizasiyalararası lokal münaqişələrin global müharibələrə çevrilməsinin qarşısını almaq;
- Cənub-Şərqi Asiyada və Uzaq Şərqdə hərbi üstünlüyü təmin etmək,
- Aralarındakı ziddiyyətlərdən istifadə edərək Konfutsi və İslam ölkələrinin hərbi genişlənməsini məhdudlaşdırmaq;
- Qərb dəyərlərini əks etdirən beynəlxalq qurumları gücləndirmək və bunlara qeyri-Qərb ölkələrini cəlb etmək [1].

Beləliklə, Huntington müharibədən sonrakı dünyada Qərbə və Qərb sivilizasiyasına öncül yer versə də, mahiyyəti Qərb və qeyri-Qərb sivilizasiyaları arasındakı fərqlər olan yeni çətinliklərlə üzləşəcəyini inkar etmir. Huntington haqlı olaraq Qərb sivilizasiyasını dünya inkişafının hərəkətverici qüvvəsi hesab edir. Qeyri-Qərb sivilizasiyaları zənginlik, texnologiya, ixtisas, avadanlıq, silah əldə etmək cəhdlərinə davam edəcək-bunların hamısı “müasir olmaq” anlayışına daxildir. Ancaq eyni zamanda, modernləşməni -ənənəvi dəyərləri və mədəniyyəti ilə birləşdirməyə çalışacaqlar. Qərb isə öz növbəsində, digər mədəniyyətlərin təməl dini və fəlsəfi əsaslarını daha dərinlən anlamalıdır. Qərb bu sivilizasiyaların insanların öz maraqlarını necə təmsil etdiklərini başa düşməli və Qərblə digər sivilizasiyalar arasında oxşarlıq elementləri tapmalıdır. Yalnız bu şəkildə sivilizasiyalar arasındakı ziddiyyətlər minimuma endirilə bilər. Məhz bu səbəbdən, iyirmi beş il əvvəl hazırlanmış elmi konsepsiyanın, əslində bugün də, müasir dünyanın kritik bölgələrində Qərb global korporasiyalarının iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün əsl “fəaliyyət bələdçisi” olduğu görünür.

Ədəbiyyat:

1. ABŞ-ın yeni strategiyası: "təmkindən" "genişlənməyə" // ABŞ. İqtisadiyyat. Siyasət. İdeologiya. 1994, №3.
2. Brzezinski, Z. Seçim. Dünya hökmranlığı və ya qlobal liderlik. M.: Beynəlxalq Münasibətlər. 2004, s. 7.
3. Brzezinski, Z. Böyük Şahmat Şurası. Amerikanın dominantlığı və onun geostrateji perspektivləri. - M., 1998, s. 230.
4. Buchanan, P.J. Qərbin ölümü. (Смерть Запада). M., 2003, s. 336–337.
5. Evrasov B.S. "Sivilizasiyaların müqayisəli tədqiqi", M., 1990
6. Held D., Goldblatt D., Mc Grew E., Perraton J. Qlobal dəyişikliklər. Siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyət. M., 2004, s. 7
7. Huntington, S. Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının çevrilməsi // Qərbdəki yeni post-sənaye dalğası: Antologiya, M., 1999, 537.
8. Huntington, S. Sivilizasiyaların toqquşması. M., 2003, s. 7.
9. Tetçer, M. Dövlət İdarəetmə Sənəti. Dəyişən dünya üçün strategiyalar. M., 2003, s. 48.
10. Toynbi, A. Tarix məhkəməsi qarşısında mədəniyyət. (Цивилизация перед судом истории). Sankt-Peterburq, 1995, s. 116.
11. Zinoviev, A.V. Qlobal super-cəmiyyət və Rusiya. (Глобальное сверхобщество и Россия). M., 2000, s.68.
12. file:///C:/Users/admin_loc/Downloads/kontsepsiya-stolknoveniya-tsvilizatsiy-pragmaticheskiy-aspekt.pdf
13. <https://www.socionauki.ru/journal/articles/130197/>
14. <https://www.docsity.com/ru/huntington-stolknovenie-civilizaciy/1065180/>

The clash of civilizations

Summary

After the end of the Cold War, political scientists - in the modern world - faced a daunting task - to develop a new paradigm that could define the source of conflict, and explain the dynamics of political processes. An attempt to turn civilization into a tool for contemporary political science was made by S. Huntington who wrote a sensational article ("Clash of Civilizations?", 1993). The article examines the basic provisions related to the theory of the collision of civilizations and describes the relevance of this theory to this day.

Столкновение цивилизаций

Резюме

После окончания "холодной войны" перед политологами в современном мире встала грандиозная задача - разработать новую парадигму, которая могла бы определить источник конфликта и объяснить динамику политических процессов. Попытка превратить цивилизацию в инструмент современной политической науки была предпринята С.Хантингтоном, который написал сенсационную статью («Столкновение цивилизаций?» 1993). В статье рассматриваются основные положения, относящиеся к теории столкновения цивилизаций, и описывается актуальность этой теории по сей день.

Rəyçi : t.f.d. N. Bədəlov

Göndərilib: 26.02.2020

Qəbul edilib: 28.02.2020